

ІВАН БАГРЯНИЙ

Морітурі
Повісті та п'єса

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2023

*Людина — це найвеличніша з усіх істот.
Людина — найнещасніша з усіх істот.
Людина — найпідліша з усіх істот.
Як тяжко з цих трьох рубрик вибрати
Першу для доведення прикладом.*

І. Багрянний.
Сад Гетсиманський

Розділ перший
КОЛИ НА КРЕМЛІВСЬКІЙ ВЕЖІ
Б'ЮТЬ КУРАНТИ

В понурій темряві, десь за тюремним спецкорпусом, що виповнив собою ніч і заступив весь світ, розтинаючи тишу, десь з волі, десь з невидимої площі столиці республіки востаннє хрипить гучномовець:

— ГАЛЬО, ГАЛЬО!.. ГОВОРИТЬ ХАРКІВ. еР-Ве ЧОТИРИ... РАДІОТРАНСЛЯЦІЙНИЙ ВУЗОЛ УРСР... ДЕННІ ПЕРЕДАЧІ ЗАКІНЧЕНО... СЬОГОДНІ — 22 ЧЕРВНЯ 1939 року, 23 години і 58 хвилин... ЗАРАЗ ВКЛЮЧАЄМО ЧЕРВОНУ ПЛОЩУ ЧЕРЕЗ РАДІОСТАНЦІЮ «КОМІНТЕРН»... ПЕРЕВІРТЕ ГОДИННИКИ... ДОБРАНІЧ... ПЕРЕВІРТЕ ГОДИННИКИ... СЛУХАЙТЕ ЧЕРВОНУ ПЛОЩУ...

І вмовкає.

Чути, як ритмічно кує метроном...

— ВНИМАНІЄ... СЛУШАЙТЕ «КРАСНУЮ ПЛОЩАДЬ» І БОЙ ЧІСОВ НА КРЕМЛЬОВСКОЙ БАШНЕ... ПРОВЕРЬТЕ ЧИСИ ПО МОСКОВСКОМУ ВРЕМЕНІ... ВНИМАНІЄ...

Ритмічно кує метроном, як велетенський невидимий маятник вічності, що нависла над заллятою темрявою «шостою частиною світу»... Крізь стук метронома пробивається тая «Червона Площа» — серце «світової революції» з мавзоле-

єм Леніна. Вона гомонить сигнальними ріжками й сиренами далеких автомашин — «Емок» і «Лімузинів», що десь елегантськи біжать-сновигають по тій «Червоній Площі» перед Кремлем, на грані між «сьогодні» і «завтра», мерехтячи звуками над вогким асфальтом.

Захрипівши, починають гомоніти куранти на Кремлівській вежі... Вся всеросійська історія хрипить в тих курантах — від царя Петра Першого, крізь всю династію Романових і ось тепер... Хрипить вона з древньої вежі на весь світ, трансльована через радіостанцію «КОМІНТЕРН»...

Оддзвонивши пригравку, куранти починають з маєстатичною розміреністю над усіма тими ріжками й гомоном «Червоної Площі» урочисто бити годину:

— Р-р-раз!.. Д-д-два!.. Т-три!..

За останнім — 12-тим — ударом гримить «Інтернаціонал»...

І тоді — покриваючи звуки урочистого гімну — на тюремне подвір'я могутнім «гусячим» кроком вимаршовує Караульний начальник з патрулем...

Їх троє — три силуети; двоє з них тримають рушниці на плечі з примкненими багнетами. Як три привиди в п'ятьмі ночі, затоптавши «Інтернаціонал» і витиснувши його геть, вони гримлять повз мур понурого і герметично замкненого спецкорпусу із щитками на вікнах, що обліпили мур, як ластів'ячі гнізда, рівними рядами — на всіх чотирьох поверхах». Втрьох вони маршують так, ніби їх іде цілий батальйон, — відбивають крок за статутом: демонструють всю могутність і грізну невблаганність тієї сили, тієї волі, часткою якої вони є, виконавцями якої вони є. «Інтернаціонал» гасне, десь тане в темряві, розпливається в глупій ночі, зникає за тюремним спецкорпусом.

А три силуети парадним кроком доходять до другого кінця муру й з гуркотом стають біля «грибка», де маячить закам'яніла тінь вартового.

Обмінюються паролем і відкликом...

То «розводящий» міняє караул.

Тінь здає, ставши на струнко й козирнувши:

— Пост по охрані врагов народа здав!..

Тінь *приймає*:

— Пост по охрані врагов народа прийняв!..

— Струнко!.. Кроком... руш!..

І знову три силуети, вдаривши ногами в брук, могутнім кроком маршують десь далі, вздовж муру. Ритм кроків помалу завмирає.

Тиша. Гнітюча тиша гробовища. Спецкорпус, як велетенська домовина, заставив світ, заповнив його собою. Щитки, щитки й щитки, як залізні повіки, затулили очі тюремних вікон. Мур — це фасад велетенської залізобетонної скрині з рядами залізних шухляд.

Замовкли десь кроки нічної паради силуетів. Тиша.

І раптом в тій тиші, поволі видобуваючись звідкілясь, зринає тоскний і понурий голос... Десь, може, згори, десь, може, з землі, — а, може, десь з домовини, з-за котрогось залізного щитка, чиєсь серце проривається глибокою, трагічною роздумою... Попереду зітхає, а тоді врозтяжку:

*Привид
бродить
по Європі...*

І йому впоперек, десь з-за щитка поруч, жваве, глузливе:

— Ізвіняюсь!.. Не «привид», а прізрак!.. Ви іскажаєте великій рускій язик своїм малоросійскім наречієм...

Третій з-за щитка:

— Еншульдідген зі бітте... Великий мислитель написав: Ein Gespenst geht in Europa — das Gespenst des Kommunismus! Суть, віддана німецькою мовою оригіналу, інша... рюскій редакція самовольна...

Перший голос саркастично сміється:

— Голос Європи!.. Шуц-бунд має рацію!.. Редакція і режисура...

Другий голос:

— Перевод геніальний!!

Збентежений силует В а р т о в о г о сходить зі стійки і, задерши голову та наставивши багнета, сновигає навшпиньках вздовж муру — намагається вловити, з якого саме вікна йде голос... Домовина ожила. То тут, то там спалахує гомін на всіх мовах, видобуваючись з домовини:

— Гей, камера під нами!.. У вас є дашнаки?..

— Галльо, штрафная!.. Привіт Паолей — Сіон!!

*В воскресеньє матъ старушка
К воротам тюрми прішла...*

Просновує все журлива арештанська пісня, а її перемежовує інша, своїм глибоким трагізмом:

*Зелений гай, пахуче поле
В тюрмі приснилися мені...*

Другий голос:

— Перевод геніальний!..

Перший голос:

— Іменно...

...І в тюрму родному си-и-ну... (пісня)

— Перевод рускій, і прошу не іскажать!!

— Іменно... Постановка і режисура також... ви маєте рацію, товаришу, — «Прізрак»... Так, так... ви трансформували по-своєму чужого мислителя, а ми лише переклали з трансформованого і то невдало... «Прізрак»... Це те, що на мові мого народу в точному перекладі означало б «Мара». Жаска мара... В постановці...

— Ей, камера над нами!.. Троцькісти йдуть на «конвеєр»!..¹

«...І я заплавав опівночі...»

— Праві, ліві й перпендикулярні!.. Увага-увага!.. Дашнаки пішли на мило!.. Курить є??

¹ *Конвеєр* — кількадечний безперервний допит з катуванням.

Перший голос:

(задумливо на тлі мелодії «Зелений гай...»):

— ...В постановці нашого «Великого режисера...» (задумливо гірко). «Прізрак»... ходить... Ці слова звучали лячно в дні моєї юності... і залишилися на все життя жаскою формулою епохи. Я відчував усе життя, як він «ходить», з лапами по коліна в крові. Який жах! Чи це фатальна помилка великого мислителя, чи це його апокаліптична, геніальна прозорливість, підсвідоме пророчтво грядущої трагедії? Ось він!.. «Прізрак»!.. Став хазяїном, безроздільним володарем мільйонів людських душ... Він ходить по всіх шляхах моєї землі, крадеться в темряві, чигає на розпутьях... Хапає людей і водить їх в ЧеКа, звідки вони вже не вертаються... Напаковує могили юними, сміливими, волелюбними... Улаштовує революції інквізицію... Він спопелив віру мільйонів трудівників, він убив надію всіх страждущих, він розіп'яв апостолів свободи і пророків її великого «Вірую», він розтоптав чоботом честь багатьох поколінь героїв і мучеників, що йшли на смерть за велику ідею свободи і рівності... Він спопелив радість звияжців і обернув її в розпач приречених...

І луною віддається крик десь із льоху — крик катованої жертви, доведеної до істерії, — розпучливий крик крізь агонію муки:

— Аве, Цезар! Морігурі те салютант!..¹

Все змовкає.

Аж вартовий прикипів.

Лише хтось сказав злякано:

— О!..

І тоді, як резюме, понурий Перший голос саркастично і тягуче виголосив на ціле тюремне подвір'я:

— «Прізрак»... Бродить... По Європі!..»

¹ Слава тобі, Цезарю! Приречені на смерть вітають тебе!..

П а т р у л ь шарпнувся і, водячи наставленим багнетом по щитках і навколо себе в темряві, гримнув громовим голосом:

— Хто це сказав!?

Г о л о с жіночий, понурий, насмішуватий:

— А тобі яке діло, барбос?!

— Хто це сказав?! — *зарепетувала Т і н ь в тій же позі, несамовито клацаючи закривкою в ніч, в темряву, до цілого світу.*

Пауза.

— Карл Маркс сказав!.. — *прогуло, як із діжки, і все затихло. Лише темрява. Понура. Німа.*

П а т р у л ь прикипів на місці. Обвів німий спецкорпус рухом голови. А далі аж присів з реготу...

Він реготався, звиваючись, давився сміхом, скавулів у корчах. Нарешті видавив з себе:

— Ага, попався, німецька пика!! Ха-ха-ха. Карл Маркс... Ха-ха-ха... Сам Карл Маркс!..

І поставивши гвинтівку до ноги та одвівши багнета на всю витягнуту руку, широко розставив ноги в монументальній, тріумфуючій позі:

— Ну, тут він ще й не те скаже...

І втопив кінець в спазмах нестримного моторошного хихотіння.

— Ідіот!.. — *почувся гнівний голос.*

П а т р у л ь шарпнувся, тикаючи багнетом у темряву. Але кругом тихо.

— То ми ще подивимось!..

І розчепірившись в монументальній позі тріумфатора, давився, захилявся сміхом чорний П а т р у л ь.

Розділ другий
В ТЮРЕМНИХ КАТАКОМБАХ

1

В тюремних катакомбах глибокої ночі правиться служба... Таємнича, захована від цілого світу, але безперервна і точна... Ні, це не всеношна якоїсь релігійної секти або щось в тім роді, ні, — то інша служба. То робота пущеного на всю міць і досконало засекреченого, своєрідного м'ясокомбінату чи що. Воєнізованого, технічно удосконаленого. І ім'я тому комбінатові — тюрма. І не просто тюрма, а тюрма «епохи соціалізму». Слідча тюрма УГБ НКВД за наркома Єжова, колись же це була просто каторжна тюрма — за часів династії Романових.

На перехресті коридорів, якраз при вході з комендатури до тюремного підземелля, стоїть столик, на ньому телефон, над столиком на гаку в'язка ключів. Ще на столику кілька книг — одна реєстраційна чи для нотаток, а дві для читання.

Біля столика сидить В а р т о в и й — наглядач коридору, вірніше поверху. Суворий свідок дивовижних подій, обтяжений тягарем страшних таємниць, чорнявий, передчасно посивілий юнак в єжовській формі. Він коротає ніч, несучи свою страшну варту, — він щось читає. Заглиблено тримає велику товсту книгу — «Капітал» К. Маркса. Зосереджено листає її, чухає обважнілу голову, тре скроні — і знову листає...

А над входом, над чорною пащею коридору, на сірій стіні, там, де був колись двоголовий орел, виділяється крилата пляма (місце колишньої емблеми імперії «білого царя»), передряпана навхрест. То тінь двоголового орла перекреслена глибокими борознами, переорана.

Над нею намальовано п'ятикутну зірку, грубим розгонистим контуром.

А під нею — хтось, невідомо хто і невідомо коли, написав чимсь рудим ще й нерівними літерами розпачливий, тяжкий афоризм по-російськи:

«Оставь надѣжди, входящій сюда».

З лівого боку входу виразний напис латинню:

«Аве, Цезар...» — та й не скінчено чи, може, зітерто патетичний кінець розпучливого викрику відданих, на смерть приречених.

З правого — викарбувано арештантську, не менш популярну сентенцію українською:

«Хто не був, той буде.

Хто був, той не забуде...

Року божого 1937-го — за наркома Єжова».

Крім цього стіни списані безліччю дрібніших написів — там розписалися кілька арештантських поколінь за двох імперій і трьох революцій. Серед написів деякі виразніші і їх можна прочитати.

2

В а р т о в и й читає напружено «Капітал». Тре чоло стомлено... Шанобливо гортає сторінки, мріє:

— Біблія Революції!.. — *Зітхнув.*

Потім сторожко дослухається до тюремного шарудіння. Чуйним, досвідченим вухом ловить найменший звук, розпізнаючи безпомилково, від чого й звідки саме він походить... І знову заглиблюється в читання, ще раз промовивши про себе:

— «Біблія Революції»...

Через деякий час бере іншу книгу. Тримає їх обидві, одну в правій, другу в лівій руці, і заклопотано позирає то на одну, то на другу. Кладе обидві на стіл та й розпучливо крутить головою, заплющивсь, посилено тре скроні:

— Завтра партмінімум!.. Завтра партійний день!.. А голова — як діжа... (*озирається й зітхає*): — Від всього...

Встав. Пройшовся. Зупинився перед написами, промимиривши:

— «Біблія Революції»...

і помалу перейшов думкою до написів:

— Гм... Це теж Біблія!..

Водить по написах очима:

— Тю-у... Та тут же ж!.. Тут, мабуть, від часів Івана Грозного все списано... А я й не бачив... — *А думка все вертає до свого, роздвоюючи увагу.*

В а р т о в и й раптом здвигає плечима, як від пропасниці, і трясє головою, немов від болю, скаржиться сам собі:

— Багато роботи... Страшно багато роботи... Страшно!..

Стоїть перед написами задумано, заглиблений в себе... А далі читає апатично:

«— Чай Висоцького...

— Сахар Бродського...

— Россія Троцького...» — Гм...

Читає:

— «Да здравствует Саша Керенській!» — *і іронічно гмикає:*

— Що ж... «Д а з д р а в с т в у е т»...

Переводить очі:

— «Махно й Петлюра...» — *придивляється:* — Що ж Махно й Петлюра?.. — *Знизує плечима, розчаровано:*

— Стерлось... Записали іншим сукині сини... (*Зітхає невиразно*) — невідомо, що ж саме Махно й Петлюра... (*Переводить очі*):

— «Єжов не Ягода! — Весь народ став «врагом народу!»! — *Аж шарпнувся:*

— Що-о-о?? Чортова контрреволюція!..

ЗМІСТ

Морітурі. <i>Драматична повість</i>	3
Розгром. <i>Повість-вертеп</i>	135
Генерал. <i>Комедія-сатира</i>	271